

HİTİT DİLİNDE “SARAY” SÖZÜNÜN KARŞILIĞI *

SEDAT ALP

Hitit yazıcılarının çok sık anılan bazı önemli sözleri Sumerogram'lar ile yazmak adeti, bunların arkasında saklı kalan Hititçe sözleri bulmamızı güçleştirmektedir. Bu gibi kavramların sık sık Sumerogram'larla yazılmalarına karşılık Hititçe karşılıkları pek seyrek anılmaktadır. Hititçe karşılıkları henüz saptanamayan Sumerogram'lar arasında É.GAL “saray” da bulunmaktadır.

H. G. Güterbock “Hitit Sarayı” konusunda yayınladığı değerli araştırmasında *halentu(ua)* sözünde “saray”ın Hititçe bir karşılığını bulduğunu düşünmüştü¹. Kendisi É.GAL'in fonetik tamamlaması Dat. - Lok. halinde É.GAL-*ni* (KUB XX 88 VI 7) olduğunu bildiği için É.GAL'in iki ayrı Hititçe karşılığı bulunduğunu kabul etmek zorunluğunu duymuştur. Fakat *halentuua* ile É.GAL KUB XIII 24 IV 6'da yan yana geçtiklerinden bu metin yeri *halentu(ua)*'da É.GAL'in bir karşılığını bulmak şansını ortadan kaldırmaktadır. Bu satırların yazarı 11-15 Ekim 1976 tarihlerinde Ankara'da toplanan 8. Türk Tarih Kongresine sunduğu bir bildiri *halentu(ua)* konusundaki araştırmalarının sonuçlarını açıklamıştır. Yakında basılacak olan bir kitabımda bugün için elde edebildiğim en geniş malzemeye dayanarak, *halentu(ua)*'nın bir kült yapısı ve tapınağın en önemli kısmı olan “kült salonu” (“Cella”) olduğunu göstermek fırsatını bulacağım.

Güterbock söz konusu makalesinde S. 307 not 6'da Hitit Kanunlarının 25. paragrafında (KBo VI 2 I 8) [...] ✕-*an-na pár-na*'da, bu kısımda “saray”ın bir karşılığı beklendiğinden kendi görüşüne göre É.GAL'in diğer bir karşılığını bulabileceğini düşünmüştür. Fakat “saray”ın Hititçe karşılığının bir tek söz olması olasılığı güçlü ol-

* Bu araştırmanın Almanca bir metni Prof. P. Meriggi'nin 80. yaş günü dolayısı ile İtalya'da yayınlanmakta olan armağan kitapta çıkacaktır.

¹ The Hittite Palace, Le Palais et La Royauté, XIXe Rencontre Assyriologique Internationale, 1971, S. 305-314, Paris 1974. Daha önce L. Rost, MIO VI S. 205'te *halentu(ua)*'nın “sarayın ikametgah kısmı” olduğunu söylemişti.

duğundan (krş. F. Sommer-A Falkenstein, HAB 111) Hitit Kanunlarının bu kısmı H. Otten'in J. Friedrich, HG 93'te teklif ettiği gibi [ḫa-aš-šu-u]a-an-na pâr-na "ve kıralın evine" olarak tamamlanabilir. Burada É.LUGAL'in Hititçe karşılığı söz konusu olabilir (krş. LUGAL-ua-aš pâr-na Güterbock a.g.y.'de 307). Güterbock'un aynı araştırmada S. 305'te söylediği gibi É.LUGAL yalnız "kıral ailesi", "kıralın malikanesi" için mi kullanılıyordu, yoksa "saray"ı da kapsıyormu idi, sorusunun yanıtlanması, daha geniş kapsamlı bir araştırmanın konusu olabilir.

Metinlerde pek önemli bir lokalite'nin adı *šaramna-*, *šarammana-* ya da *šaramma-*'dır (Abl. *šaramnaz*, *šarammanaz*, *šarammaz*, Inst. *šaramnit*). A. Götze, AM 220'de bu söz için "mahfaza" ya da "sığınak" çevirilerini teklif etmiştir. II. Mursili'nin on yıllık yıllıklarında bu sözün geçtiği yerde çok geniş bir lokalite söz konusudur. Burası Arzava Prensi Tapalazunauli'den başka, karısını, çocuklarını ve yaklaşan Hitit Ordusu karşısında korkudan oraya sığınan ve Hitit kıralı tarafından alınıp götürülmek tehdidi altında bulunan sivil halkı içine alabiliyordu. *šaramna-* sözü *šarā* "yukarıya, yukarıda" sözünden üretilmiş olduğundan The *n(n)*-formations in the Hittite Language adlı makalede, Belleten XVIII, sayı 72, 1954, S. 456 v.d.'ında bu sözün "yukarı kent (?), akropol?" anlamında kullanıldığını düşünmüştüm. B. Forssmann, KZ 79, 1964, 20-23'te benzer Indo - Avrupa teşkilleri ile ilişki halinde *šaramna-* üzerinde de durmuş ve *šaramna-*'nın *šarā*'dan üretildiğini kabul etmiş, ancak "sığınak" ile "akropol" arasında bir tercih yapamamıştır. Friedrich'e göre. HWb. 3. Ergänzungsheft, 1966, S. 28, *šaramna-*'nın anlamı 1) (sıfat) "yukarıdaki" 2) (isim) "yukarıda bulunan yer ya da nesne"dir. Friedrich, Götze'nin "sığınak" teklifini reddetmektedir. H. Hoffner, Alimenta Hethaeorum, 1974, S. 179 v.d. ında, beni anmamakla birlikte soru işareti ile ileri sürdüğüm "akropol" teklifimi kabul etmektedir. Benim bilgime göre *šaramna-* üzerinde sonuncu kez Susanne Heinhold-Krahmer tarafından TH 8, 1977, S. 188'de durulmuştur. S. 454'te bu yazar *šaramna-* için "sığınak ?, saklanma yeri?" çevirisini vermektedir.

Yukarıda sözünü ettiğim makalede S. 456 v.d.'ında II. Mursili'nin on yıllık yıllıklarından sunduğum metinde *šaramna-* Arzava Prensi Tapalazunauli'nin Puranda'da ailesi ile birlikte oturduğu yapıyı göstermiş olabilir. KBo III 4 II 66 v.d. duplikatları ile birlikte

(E. Laroche, CTH 61) *šaramna*’nın anlaşılması bakımından hâlâ çok önemli olduğundan burada bu metin kısmını bir daha sunmayı uygun buluyorum :

- 66 [(*nu-kán ma-aḫ-ḫa-an* ^{URU}) *P*] *u-ra-an-da-an an-da ḫa-at-ke-eš-nu-nu-un*
 67 [(*nu-kán* ^I *Ta-pa-la-z*) *u-n*] *a-ú-liš ku-iš* DUMU ^I *U-uḫ-ḫa-LÚ I-NA*
^{URU} *Pu-ra-an-da še-er e-eš-ta*
 68 [(*na-aš na-aḫ-šar-ri*)-*ḫa-a*] *t-ta-at na-aš-kán* ^{URU} *Pu-ra-an-da-za*
 GE₆-*az kat-ta ḫu-ḫa-iš*
 69 [DAM-*ḫU* DUMU^{MES}-*ŠU* (NA)] M.RA^{MES}-*ḫa* *ša-ra-am-na-az*
pí-ra-an ḫu-u-i-nu-ut
 70 [*na*-(*an-kán* ^{URU} *Pu-ra*)-*an-da-za*] *a kat-ta pé-e-ḫu-te-et*

-
- 71 [*ma*-(*aḫ-ḫa-an-ma* ^D) UTU^{ŠI} *iš-t*] *a-ma-aš-šu-un* ^{I(1)} *Da-pa-la-zu-na-ú-liš-ḫa-kán*
 72 [GE₆-*az kat-ta* (*hu-u-ḫa-iš*) DAM-(*ḫU-ḫ*)] *a-ḫa-za* DUMU^{MES}-*ŠU* NAM.RA^{MES}-*ḫa*
 73 [(*ša-ra-a-am-na-az*) *pí-ra-a(n ḫ)*] *u-i-nu-ut nu-ḫa-ra-an-kán kat-ta pé-e-ḫu-te-et*
 74 [(*nu-uš-ši*) ^D UTU^{ŠI} ERÍN^{MES} (ANŠE.KUR.R)] A^{MES} EGIR-*an-da u-i-ḫa-nu-un*
 75 [*na-at* (^I *Ta-pa-la-zu-na-ú-li-i*)] *n KASKAL-ši EGIR-an-da ta-ma-aš-šir*
 76 [(*nu-uš-ši-kán* DAM-*ḫU*) DUMU^{MES}-*ŠU* NA] M.RA^{MES}-*ḫa ar-ḫa da-a-ir na-an EGIR-pa*
 77 [*ú-ḫa-te-er* (^I *Ta-pa-la-zu-na-ú-li-iš-ma-k*)] *án I-aš SAG.DU-aš iš(!)-pár-za-aš-ta*
 78 [(NAM.RA-*ma-kán ku-in* KASKAL-*ši*) *da-a-iš*] *na-an-za-an ERÍN^{MES}-pát ANŠE.KUR.RA^{MES} da-a-aš*

66 “Ve Puranda’yı kuşattığım zaman —

67 Puranda’da, yukarıda olan Uḫḫaziti’nin oğlu Tapalazunauli

68 korktu ve geceleyin Puranda’dan aşağıya kaçtı.

69 [Karısını, çocuklarını] ve (oraya sığınmış olan) sivil halkı *šaramna*’dan (dışarıya) sevk etti.

70 (ve) onları Puranda’dan aşağıya götürdü.

71 Ben, Ma[jeste], Tapalazunauli’nin

- 72 [geceleyin] aşağıya kaçtığını (ve) karısı ile çocuklarını ve sivil halkı
- 73 *Şaramna*-’dan (dışarıya) sevk ettiğini ve aşağıya götürdüğünü işidince,
- 74 [(ben, Majeste, askerleri] (ve) arabalı savaşçıları onun arkasından gönderdim,
- 75 ve onları savaşta sıkıştırdılar
- 76 ve karısını, [çocuklarını] ve sivil halkı ondan aldılar ve onları geri
- 77 getirdiler. Tapalazunauli tek başına kaçtı.
- 78 Yola [çıkardığı] sivil halkı yalnız askerler ile arabalı savaşçılar aldılar”.

Bundan bir kaç yıl önce Maşat Höyük’te ² keşfedilen bir mektup (Mşt. 75/8) *Şaramna*-’nın anlamını daha açık bir biçimde meydana çıkarmamıza yardım etmektedir. Göndereni ve alıcıyı içeren tabletin üst kısmı ne yazık ki kırılmıştır. Fakat mektubun üslubundan gönderenin Hitit Büyük kralı, alıcının ise Maşat Höyük’te görevli bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Mektubun burada bizi ilgilendiren kısmında Büyük kral aynı komutanın kendisine daha önce göndermiş olduğu mektubun bir kısmını özetlemektedir. Bu kısımda şöyle deniyor:

- A.k. 31 *ŠA* ERÍN^{MEŠ} [UR]U *Iš-ḫu-u-pi-it-ta-ma-mu*
 32 *ku-it ut-tar ḫa-at-ra-a-e[š]*
 33 III *ME* ERÍN^{M[E]Š}-*ḫa-kán da[-aḫ]-ḫ[u-u]n*
- Ay. 34 *nu-ḫa-r[a-a]n-kán I-N[A]* ^{URU} *Ka-ši-p[u-ra]*
 35 *ša-ra-a tar-na-aḫ-ḫu-un ku-u-un-ma-ḫa* [ERÍN^{MEŠ}...]
 36 *nam-ma* ERÍN^{[M]EŠ} *ša-ra-am-ni-it da-aḫ-ḫu-un*
 37 *nu-ḫa-ra-an-kán I-NA* ^{URU} *I-ša-aš-pa-ra-a*
 38 *ne-eḫ-ḫu-un [n]a-at A[Š-M]E nu SIG₅-in*

² Maşat Höyüğü’nün Hititçe adının Tapigga olduğu tarafımdan saptanmıştır. Bk. Belleten XLI, No. 164, 1977, 637 v.d. Aynı araştırmanın bir az kısaltılmış Fransızca bir metni pek yakında Fransada Prof. E. Laroche’un yaş günü dolayısı ile yayımlanmakta Mélanges E. Laroche’ta yayınlanacaktır. Maşat tabletleri hakkında ilk rapor 8. Türk Tarih Kongresine ait bildirimler Kitabının I. cildinde çıkmaktadır. Orada Maşat Tabletlerinin büyük kısmı I. Şuppiluliuma’dan önceki çağa tarihlenmiştir.

- A.k. 31-32 “Bana yazdığım İşhupitta’lı askerler³ konusuna gelince :
 33 ‘300 asker aldım.
 Ay. 34 Onları Kaşip[ura]’da
 35 yukarıda bıraktım. Bu [askerleri . . . tum].
 36 Ayrıca *şaramna*-’dan askerleri aldım.
 37 ve onları Işaşpara’ya
 38 gönderdim.’ (yolundaki sözlerinden) bilgi aldım⁴. İyi
 (yaptın).”

Bu mektuba göre *şaramna*- ne bir “sığınak” ne de bir “saklanma yeri” olabilir. Buradan *şaramna*-’nın içinde aynı zamanda askerlerin de bulunabileceği büyük bir yapı kompleksi olduğu anlaşılmaktadır. Bu metinden elde edilen bilgi Murşili yıllıklarından elde edilen bilgilerle birlikte mütalaa edildiği takdirde *şaramna*-’da her halde “saray”ın Hitit dilindeki karşılığı söz konusu olacaktır.

Maşat tabletindeki kısım, KUB XXXVIII 12 I 7 v.d. ile karşılaştırılırsa *şaramna*-’nın “saray” olduğuna dair yeni bir dayanak kazanabiliriz. Maşat mektubundaki *şaramnit*’e karşı bu metinde *IŞ-TU É.GAL^{LIM}* görülmektedir. Orada şöyle deniyor:

- 7 ERÍN^{MEŞ} *şa-ri-<ku>-ya-an*
 8 *ki-nu-un IŞ-TU É.GAL^{LIM} EGIR-an-da SUM-ir*
 7 “ Şimdi *şarikuya*- askerlerini
 8 arkadan saraydan verdiler”.

Teklifim şimdiye dek pek açık olmadığı sanılan bēl *madgalti* Enstrüksiyonlarındaki (E. von Schuler, AfO, Beiheft 10, 1957, S. 44; orada daha önce yakacak odunun depolanmasından söz edilmektedir) bir metin kısmına çok iyi uymakta ve onu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır:

- 11 [(*nu an-da ši-îa-an*)] *e-eş-tu na-at-za EGIR-an MUKAM-ti MU-ti*
 12 [(*kap-pu-u-iş-ki-id-du*)] *nu şa-ra-am-ni-it kat-ta zi-ik-ki-id-du*
 11 “(Orası) mühürlensin ve onu her yıl arkadan
 12 kontrol etsin! ve (ihtiyaca göre) saraydan aşağıya teslim etsin!”

³ Maşat tabletleri söz konusu çağda İşhupitta’lı askerlerin Hitit Büyük Kırallığın hizmetinde olduklarını göstermektedirler.

⁴ Söz olarak “işittim”.

KBo XIX 53 Rs. III (?) 5 te (I. Şuppiluliuma'nın yıllıkları, metnin çevri yazısı S. Heinhold - Krahmer tarafından a.g.y.'de S. 287'de verilmiştir; aynı metin için bk. aynı zamanda S. 60 ve 71) açıklamalarıma çok iyi uymaktadır⁵:

- x+1 [...] A-NA ¹A-[la-an-ta-al-li?]
 2' [.....¹Za-pa-a]l-li I-NA KUR^{URU}.....] ✕
 3' [.... pa-]a-un nu nam-ma ¹Za-pa-al-l[i-in]
 4' [¹A-la-an-]ta-al-li-na Ū-UL u-e-mi-i[a-n]u-un
 5' [....] ✕-na-aš-ša ša-ra-am-ma-na-az ar-nu-nu-un
 6' [..... pi-r]a-an-ma ha-lu-kán QA-DU NAM.RA^{MES} GUD^{HI.A}
 UDU^{HI.A}
 7' [.....] nam-ma-aš-ma-aš-ša-an BE-LU^{MES} še-er tar-na-aḫ-ḫu-un
 8' [... NAM.R]A^{MES} I-NA KUR^{URU} Pé-e-da-aš-ša a-še-šu-ya-an-zi
 9' [.....] ✕ ✕ ✕ a-pi-ia pé-e-ḫu-te-er
- x+1 “[.....] A[lantalli]’ye
 2’ [..... ve Zapal]li’ye karşı [...]. ülkesinde
 3’ [.....]’e gittim ve Zapalli
 4’ [ile Alan]talli’yi tekrar bulamadım.
 5’ [.....](adamlarını ?) saraydan alıp götürdüm.
 6’ [..... önü]nde (alıp götürülen) sivil halk (ve) sığırlar ve koyunlar ile birlikte [...].’e haber
 7’ [gönderdim]. Ayrıca komutanları onlara yukarıda (sarayda?) bıraktım.
 8’ [.....] (alıp götürdüğüm) sivil halkı Pedaşa’da yerleştirmek üzere
 9’ [.....]’e gönderdim. Onları] oraya götürdüler⁶”.

Şaramna - yukarıda S. 273’te belirtilen É. GAL’in fonetik tamamlamasına da çok iyi uymaktadır. Şaramna-’nın şarā “yukarıya, yukarıda” sözünden üretilmiş olması da tarafımdan yapılmış olan “saray” teklifini desteklemektedir. Şaramna-’nın yalnız “saray” değil aynı zamanda “hisar, kale” anlamında kullanılmış olması güçlü bir olasılıktır.

⁵ Bu metin kısmının tamamlaması için krş. Heinhold - Krahmer, a.g.y. de

⁶ Kıruk metin KBo III 38 Vs. 18 ša-n[a-aš ... ša?-r]a?-am?-na-az kat-ta tar-nir (krş. H. Eichner, Idg. Chronik 20 b II 79, S. 185) ile ayrıca KUB XXXII 123 II 44 I-NA UD II^{KAM}-ma ša-ra-am-ma-az da-an-zi de “saray” açıklamamıza uyabilirler.

Boğazköy metinlerinden Hitit çağında sarayların başkent dışındaki kentlerde de varlığını biliyoruz. Bunlarla herhalde çoğu kez kırallığın resmî yönetim yapıları kastedilmiş olacaktır. Böyle büyük bir saray yapısı son yıllarda T. Özgüç tarafından Maşat Höyük'te yapılan kazılarda keşfedilmiş ve meydana çıkarılmıştır. Maşat Höyük'te 3. Hitit katındaki saray bütün yukarı kenti kaplamakta idi⁷. Puranda'daki kalede olduğu gibi Boğazköy'de Büyükkale'deki saraylarla birlikte Büyükkalenin kendisi de metinlerde belki *šaramna-* diye adlandırılıyordu.

Yukarıda kaydettiğim Belleten makalemde S. 458'de bir lokalite olan *šaramna-* ile bayram ritüellerinde sık sık anılan ve dinsel bayramlarda yenilen bir hamur işi olan ^{NINDA}*šaramna-* ya da ^{NINDA}*šaram(m)a-* arasında bir bağlantı kurmaya çalışmışım. O zaman bu sözü “a pastry which came from above, that is from the acropolis(?)” olarak açıklamışım. A. Archi 8. Türk Tarih Kongresine sunduğu ve yakında Kongre Bildirileri Kitabının I. cildinde çıkacak olan Hititlerde Kült Yemeği konulu bildirisinde ^{NINDA}*šaramna-* üzerinde de durmuştur. Archi'nin açıklamalarından da anlaşıldığı gibi ^{NINDA}*šaramna-* bayramlarda kiral ailesinin, yüksek rütbeli görevlilerin ve konukların katıldığı kült yemeğinin önemli bir kısmını teşkil etmekte idi⁸.

⁷ Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar. Türk Tarih Kurumu yayınları V. Dizi Sa. 38, Ankara 1978, S. 1 v.d.

⁸ Bu hamur işinin A. Goetze tarafından J. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament 358 v.d.'ında “breat basket” çevirisi muhtemelen *šaramna-*'nin aslında bir “mahfaza” olduğu düşüncesine dayanmış olabilir. Bu çevrinin metinlerde hiç bir dayanağı yoktur. Krş. aynı zamanda H. Hoffner, a.g.y.'de S. 179 v.d. Bu yazarın A. Götze, AM S. 220'de bildirilen görüşünün aksine tarafımdan teklif edilen *šaramna-* ile ^{NINDA}*šaramna-* arasındaki bağlantıyı kabul ettiği anlaşılmaktadır.

šaramna-'dan *memal'*ın saçıldığı bildirilen ve bu nedenle Götze'nin *šaramna-*'nin bir “mahfaza” olduğu görüşüne neden olan KBo V 2 II 18 v.d. şimdilik açık değildir. Yukarıda gördüğümüz gibi *šaramnaz'*ın somut olarak “saraydan” diye çevrilmesi gerekmekte olduğundan bu metinde J. Friedrich, HWb. 184'te düşünüldüğü gibi “yukarıdan” olarak çevrilmesinin doğru olduğunu sanmıyorum. Burada bir lokalite ya da “mahfaza” söz konusu olmaktan çok belki de ^{NINDA}*šaramna-* söz konusudur. KBo XIV 116 IV 9'a göre ^{NINDA}*šaramna-*'dan parçalar kırılabilirdi (^{NINDA}*ša-r]a-am-na-az pâr-ši-ja-an-zi*). Bu hamur işi bazan determinatif ^{NINDA} kullanılmadan da yazılmaktadır. Krş. KUB VII 17,9 ve KBo XX 10 I 6.

KBo XX 28 Vs. ? 3 v.d. ^{NINDA}šaramna-'nın saray'dan tapınaklara gönderildiğini göstermektedir:

-
- 3 [...^{NINDA} š]a-ra-a-ma ^{UZU} ĩ-ia pí-an-zi
 4 [...]×^{DİŞKUR}-ia I-NA ĩha-le-en-tu-u-ua
 5 [...]×-an-zi nu-uš-ma-aš IŠ-TU É.GAL^{LIM}
 6 [...^{NINDA}]ša-ra-a-ma I ^{DUG}ha-ni-iš-ša-an GEŠTIN up-pí-an-zi
-

- 3 “[...^{NINDA} š]arama- ve yağ verirler.
 4 [.....]ve Fırtına Tanrısı(na/nı) ĩalentu(ũ)a evinde/evine
 5 [.....]ler. Onlara saraydan
 6 [...^{NINDA}]šarama (ve) bir desti(?) şarap gönderirler”.

Bu nedenle *šaramna-* ile ^{NINDA}*šaramna-* arasında tarafımdan kurulmuş olan bağlantının doğruluğu anlaşılmaktadır. Saray tarafından dinsel bayramlarda kült yemeği için tapınaklara gönderilen bu nesneyi “saray böreği(?)” olarak çevirmek herhalde yanlış olmayacaktır.